

JAN WOLEŃSKI

KAARLI JAAKKO JUHANI HINTIKKA (1929–2015)

Jaakko Hintikka (używał tylko imienia Jaakko; przy okazji anegdota: jeden z polskich logików napisał „jak twierdzą K. Jaakko i J. Hintikka”) był jednym z najwybitniejszych współczesnych logików i filozofów analitycznych. Filozofią zainteresował się już w szkole średniej pod wpływem lektury książek Eina Kaili (sympatyka Koła Wiedeńskiego) i Georga Henrika von Wrighta (logika i filozofa fińskiego). Hintikka rozpoczął studia matematyczne w Uniwersytecie w Helsinkach. Niedługo potem postanowił studiować także filozofię w pełnym wymiarze. Jego głównym nauczycielem był von Wright, którego do końca życia uważał za swojego mistrza. W 1994 r. Instytut Fiński w Paryżu zorganizował specjalną konferencję ku czci Hintikki. Von Wright powiedział wtedy: „Jaakko, takiego ucznia jak Ty ma się tylko raz w życiu”. W bibliotece Departament (odpowiednik naszego instytutu) of Philosophy Uniwersytetu w Helsinkach znajdują się dwa popiersia, właśnie von Wrighta i Hintikki, traktowane tam jako symbole współczesnej filozofii fińskiej. Hintikka często powiadał, że szybko zorientował się, że jego predyspozycje intelektualne będą lepiej służyć filozofii niż matematyce i dlatego wybrał tę pierwszą specjalność. Wykształcenie matematyczne i wpływ von Wrighta sprawiły, że logika stała się jego głównym terenem badawczym. Studia ukończył na podstawie pracy o dystrybutywnych formach normalnych w logice predykatów (była to kontynuacja badań von Wrighta). Dysertacja została opublikowana w wersji rozszerzonej w *Acta Philosophica Fennica* w 1953 r. i stała się podstawą dla uzyskania przez Hintikkę stopnia doktora filozofii. Z innych filozofów,

którzy na niego wpłynęli, wymienić można Arystotelesa, Descartes'a, Leibniza, Kanta, Fregego, Russella i Wittgensteina.

Już w czasie studiów Hintikka rozpoczął, by tak rzec, karierę międzynarodową. Przebywał na dłuższych lub krótszych stypendiach (Finlandia miała rozbudowany międzynarodowy program stypendialny dla wyróżniających się studentów i doktorantów, co także owocowało wczesnym zagranicznym startem wielu młodych fińskich filozofów) w USA, Wielkiej Brytanii i Szwecji, w takich ośrodkach jak Cambridge, Mass. (Uniwersytet Harvardzki), Oxford, Cambridge, London School of Economics i Uppsala. W trakcie tych pobytów spotkał m.in. C.I. Lewisa, W.V.O. Quine'a, R. Carnapa, K. Poppera, T. Kuhna, I. Lakatos, J.L. Austina, P. Strawsona, H. Putnama, C. (Petera) Hempla, N. Chomsky'ego, D. Davidsona, P. Suppesa, R. Montague i A. Tarskiego. Wszyscy oni wpłynęli w mniejszym lub większym stopniu na twórczość Hintikki. Może specjalna wzmianka należy się w tym kontekście Wittgensteinowi. Hintikka widział go, jeszcze jako student, w czasie pobytu w Cambridge w 1948 r., ale nie był to kontakt bezpośredni. Byłoby przesadą utrzymywać, że ten raczej przelotny fakt miał jakieś większe znaczenie dla późniejszych badań i poglądów Hintikki. Niemniej jednak studia nad tzw. drugą filozofią Wittgensteina, w szczególności nad pojęciem gier językowych, stały się istotne dla tzw. semantyki teorii-growej, jednej z głównych koncepcji Hintikki.

W 1959 r. Hintikka został profesorem filozofii praktycznej w Uniwersytecie Helsińskim (uczelnia ta ma trzy profesury filozoficzne: filozofii teoretycznej, filozofii praktycznej i stanowiska profesora wykładającego po szwedzku). W 1965 r. Hintikka został profesorem w Stanfordzie (do 1982 r.). W 1978 r. otrzymał także stanowisko profesora filozofii w Florida State University. W 1990 r. przeniósł się do Boston University, gdzie pracował do przejścia na emeryturę w 2014 r. W latach 1970–1981 był profesorem (stanowisko badawcze) Fińskiej Akademii Nauk. Do Finlandii wrócił na stałe w 2014 r. Hintikka był doktorem honoris causa uniwersytetów w Liège (1988), Jagiellońskiego (1995; miałem zaszczyt być promotorem w ramach tej uroczystości) i w Bukareszcie (2010). Był członkiem Norweskiej Akademii Nauk, Rosyjskiej Akademii Nauk i Węgierskiej Akademii Nauk, Academia Europea i Międzynarodowego Instytutu Filozofii. W 2005 r. otrzymał nagrodę im. Rolfa Schocka przyznawaną za wybitne osiągnięcia w zakresie logiki. W 2008 r. ukazał się tom *The Philosophy of Jaakko Hintikka*

(Open Court, LaSalle) w prestiżowej serii The Library of Living Philosophers. Wcześniejszymi tomami zostali uhonorowani Dewey, Santayana, Whitehead, Moore, Russell, Cassirer, Einstein, Radhakrishnan, Jaspers, Broad, Carnap. Lewis, Popper, Blanshard, Sartre, Marcel, Quine, von Wright, Hartshorne, Ayer, Ricoeur, Weiss, Gadamer, Chisholm, Strawson, Davidson i Greene. Lista ta jest świadectwem renomy Hintikki w międzynarodowym środowisku filozoficznym. Był trzykrotnie żonaty, a dwie jego żony: druga (Merill Provence-Hintikka) i trzecia (Ghita Holmström-Hintikka), były filozofkami. Dzieci nie miał, zwykł żartobliwie mawiać, że jego głównym zadaniem było produkowanie filozofów. Pod tym ostatnim względem był niezwykle efektywny. Do jego uczniów należą m.in. (w porządku alfabetycznym) Lauri Carlsson, John Etchemendy, Risto Hilpinen, Simo Knuutilla, Martin Kusz, Juha Manninen, Ilkka Niiniluoto, Juhani Pietarinen, Veikko Rantala, Esa Saarinen, Gabriel Sandu, Matti Sintonen i John Symons. Większość uczniów Hintikki została profesorami filozofii w różnych częściach świata. Bez żadnej przesady można powiedzieć, że Jaakko Hintikka stał się głównym architektem współczesnej fińskiej filozofii analitycznej.

Jaakko Hintikka był bardzo produktywnym autorem. Opublikował 40 monografii, m.in. *Knowledge and Belief. An Introduction to the Logic of Two Notions* 1962, *Logic, Language-Games and Information* 1973, *Models for Modalities. Selected Essays* 1969, *The Intentions of Intentionality and Other New Models for Modalities* 1975, *The Semantics of Questions and the Question of Semantics* 1976, *Investigating Wittgenstein* 1986 (z M. Hintikka), *The Logic of Epistemology and the Epistemology of Logic. Selected Essays* 1989, *The Methodology of Linguistics* 1991 (z G. Sandu), *Ludwig Wittgenstein. Half-Truths and One-and-a-Half Truth. Selected Papers* 1996, *Lingua Universalis vs. Calculus Ratiocinator. Selected Papers* 1996, *The Principles of Mathematics Revisited* 1996, *Paradigms for Language Theory and Others Essays. Selected Papers* 1998, *Language, Truth and Logic in Mathematics. Selected Papers* 1998, *Inquiry as Inquiry: A Logic of Scientific Discovery. Selected Papers* 1999, *Analyses of Aristotle* 2004, *Socratic Epistemology: Explorations of Knowledge-Seeking by Questioning* 2007, 20 zbiorów prac (m.in. *Philosophy and Logic in Search of the Polish Tradition: Essays in Honour of Jan Woleński on the Occasion of His 60th Birthday* 2003, razem z T. Czarneckim, K. Kijanią-Placek, T. Plackiem i A. Rojszczakiem) i ponad 300 artykułów. Jego zbiory prac ukazały się tak-

że po rosyjsku (*Łogiko-epistemologiczieskoje issledowanija* 1980) i po polsku (*Eseje logiczno-filozoficzne* 1992). Był też redaktorem serii Synthese Library i długoletnim redaktorem naczelnym „Synthese”, czołowego międzynarodowego czasopisma filozoficznego.

Hintikka był aktywnym organizatorem i uczestnikiem międzynarodowego życia naukowego. Szczególnie zależało mu na wzajemnej współpracy logików i filozofów ze Wschodu i Zachodu. Uważał, że różnice polityczne są drugorzędne w stosunku do uniwersalnych zadań filozofii jako dyscypliny akademickiej. Wielokrotnie przebywał w krajach bloku radzieckiego, także w Polsce, np. na konferencji z okazji stulecia urodzin Tarskiego w Warszawie w 2001 r. Patronował fińsko-radzieckim konferencjom logicznym – miały być rozszerzone na fińsko-polsko-radzieckie spotkania, ale stan wojenny zniweczył te plany (konferencja w Polanicy w 1981 r. odbyła się tylko z udziałem Finów i Polaków, ponieważ logicy radzieccy nie otrzymali pozwolenia na przyjazd). Bardzo cenił polską tradycję logiczno-filozoficzną, o czym będzie jeszcze mowa. Hintikka był przewodniczącym Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauki – stanowisko to objął po śmierci Andrzeja Mostowskiego w 1975 r. Brał udział w niemal wszystkich kongresach Logiki, Metodologii i Filozofii Nauki od pierwszego w Stanfordzie w 1960 r. do piętnastego w Helsinkach w 2015 r. Ten ostatni odbywał się w dniach od 3 do 8 sierpnia i był połączony z Kolokwium Logicznym. Hintikka wygłosił dwa referaty (o prawdopodobieństwie w fizyce oraz hipotezie kontinuum). Wziął też udział w uroczystej kolacji kongresowej. Cztery dni później zmarł po krótkiej chorobie.

Niech mi teraz będzie wolno odwołać się do kilku wspomnień osobistych. Nazwisko Hintikki było mi znane od czasów studenckich, gdy już wtedy interesowałem się logiką deontyczną. Spodziewałem się jego przyjazdu na wspomnianą konferencję w Polanicy, ale obowiązki dydaktyczne w Tallahassee (siedziba Florida State University) nie pozwoliły mi na podróż do Europy. W maju 1982 r. udało mi się wyjechać do Helsinek na zaproszenie Ingmara Pörna, ówczesnego szefa Instytutu Filozofii w Helsinkach. Piszę „udało mi się”, bo dostałem paszport dlatego, że moje podwójne nazwisko Hertrich-Woleński (w praktyce używam tylko drugiego członu) wprowadziło w błąd Wydział Paszportów Komendy Wojewódzkiej MO we Wrocławiu. W czasie mojego pobytu Hintikka był w Helsinkach (maj i czerwiec zawsze rezerwował na pobyt w Finlandii) i zaprosił mnie na lunch. Odniosłem wrażenie, że

traktował to jako grzecznościowy obowiązek wobec przybysza z Polski. Interesował się stanem wojennym, ale w pewnym momencie zapytał „Czym Pan się zajmuje?” („you” było użyte bardzo oficjalnie, więc było jasne, że obowiązują formalne zasady akademickiego *savoir-vivre*). Gdy powiedziałem, że kończę książkę o polskiej szkole logicznej i analitycznej, natychmiast ożywił się i zapytał „A czy zamierza Pan ją wydać po angielsku?”. Odpowiedziałem, że chciałbym i może dałoby się to opublikować w *Synthese Historical Library*. Hintikka odparł, że bardziej właściwa jest *Synthese Library*, którą – jak już wyżej wspomniałem – kierował. Po wakacjach napisał do Państwowego Wydawnictwa Naukowego z propozycją edycji anglojęzycznej przez to wydawnictwo i D. Reidel Publishing Company (potem Kluwer Academic Publishers, obecnie część Springer Verlag). Wzbudziło to małą sensację w wydawnictwie, ponieważ jeszcze nie złożyłem maszynopisu polskiego. Ostatecznie wydanie polskie książki *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska* ukazało się w 1985 r., natomiast wydanie angielskie *Logic and Philosophy in the Lvov-Warsaw School* (ale tylko u Kluwera, gdyż PWN w końcu zrezygnował ze współpracy) w 1989 r.

Nie widziałem Hintikki aż do 1989 r. Jego żona Ghita bywała w Polsce parę razy i raz powiedziała mi, że najwyższy czas, abyśmy byli z Jaakko po imieniu. Spotkaliśmy się w Moskwie na przełomie czerwca i lipca. Jaakko był uczestnikiem fińsko-radzieckiej konferencji logicznej, ja przebywałem z prywatną wizytą, ale na zaproszenie logiczków moskiewskich. Pamiętam bardzo wystawny obiad w znanym hotelu „Rossija”, w którym uczestniczył także Gabriel Sandu. Już wtedy przygotowywałem się do wizyty w USA i Jaakko natychmiast zaprosił mnie do Tallahasee na zjazd Towarzystwa Filozoficznego działającego w stanie Floryda. Mieszkałem u Hintikków w okazałym domu kolonialnym. Pamiętam wspólnie oglądanie transmisji z posiedzenia Kongresu, na którym Lech Wałęsa wygłosił swe słynne przemówienie do narodu amerykańskiego. Jaakko był wyraźnie poruszony tą mową. Od tej pory widywaliśmy się regularnie, głównie na kongresach i konferencjach. Hintikka zorganizował dwie konferencje w Boston University, jedną o prawdzie i jedną na temat podstaw matematyki. Zostałem zaproszony na obie. Zostałem też, z inicjatywy Hintikki, członkiem Komitetu Redakcyjnego *Synthese Library* i czasopisma „*Synthese*”. Jak już wspomniałem, Hintikka cenił filozofię polską. Z wielką sympatią wspominał spotkania z Czesławem Lejewskim i Henrykiem Hiżem.

Pomógł w zrealizowaniu kilku „polskich” przedsięwzięć edytorskich, mianowicie zbioru prac Klemensa Szaniawskiego (z którym był zresztą zaprzyjaźniony) po angielsku, zbioru prac Kazimierza Opałka (mojego mistrza w teorii prawa) oraz książki tragicznie zmarłego Artura Rojszczaka. Jak już wspomniałem, był współredaktorem książki pamiątkowej z okazji mojego sześćdziesięciolecia, a także przyjechał na konferencję, którą moi uczniowie zorganizowali z okazji mojego siedemdziesięciolecia w 2010 r. Zostałem też zaproszony do udziału we wspomnianym tomie *The Philosophy of Jaakko Hintikka*. Z pełnym przekonaniem mogę powiedzieć, że Jaakko Hintikka walnie przyczynił się do rozwoju mojej kariery filozoficznej.

Jakim człowiekiem był Hintikka? W ogólności, znał swoją wartość. Niezbyt lubił krytykę. Gdy przyjechałem do Helsinek w 1982 r., niemal od razu poszedłem na jego odczyt o teorii deskrypcji. W dyskusji wypowiedziałem się krytycznie o jednym z poglądów bronionych przez Hintikkę i nie bardzo mu się to spodobało. Być może formalny nastrój naszego pierwszego spotkania towarzyskiego był spowodowany tym epizodem. Artykuły w tomach *The Library of Living Philosophers* w zamierzeniu mają być krytyczne. Mój dotyczył teorii prawdy proponowanej przez Hintikkę i zdecydowanie bronił podejścia Tarskiego. Jaakko zareplikował bardzo ostro. Te wydarzenia nie wpłynęły w żaden sposób na nasze serdeczne relacje. W czasie pobytu w Tallahassee Jaakko zaprosił mnie i Davida McCarty’ego (z Indiana University w Bloomington) na kolację w ekskluzywnym klubie, którego był członkiem. W pewnym momencie uczyniłem jakąś żartobliwą aluzję do Hintikki jako o kimś zawsze będącym w centrum uwagi otoczenia, w którym akurat się znajdował. David zeszytniał z wrażenia, a potem dyskretnie powiedział: „Musi cię strasznie lubić, skoro toleruje żarty na swój temat”. Myślę, że McCarty przesadzał. Jaakko był człowiekiem nad wyraz wesołym i uwielbiał anegdoty o filozofach. Przytoczę dwie, które mi opowiedział. G.E. Moore został odznaczony Orderem Zasługi przez królową brytyjską. Procedura jest ponoć taka, że rodzina odznaczonego czeka poza pałacem Buckingham. Królowa w czasie ceremonii krótko rozmawia z każdym z odznaczonych. Po wyjściu z pałacu Moore był bardzo wzburzony. Gdy żona zapytała go, co się stało, odpowiedział: „Wyobraź sobie, że ona nie wie, kto to był Wittgenstein”. Zdarzyło się, że Hintikka jechał, w towarzystwie trzech innych filozofów, samochodem z Bostonu do Chicago na doroczne spotkanie

Amerykańskiego Towarzystwa Filozoficznego. Obok kierowcy siedział, o ile dobrze pamiętam, Peter K. Unger, zapalony kibic baseballu i słuchał radiowej transmisji z jakichś zawodów w tej dyscyplinie sportowej. Hintikka dyskutował z czwartym współtowarzyszem podróży (nazwiska nie pamiętam) o twierdzeniu Gödla. W pewnym momencie Unger zwrócił się do nich: „Zamknijcie się. O twierdzeniu Gödla niedługo już nikt nie będzie pamiętał, a rzut, który został właśnie wykonany, przejdzie do historii”.

Hintikka nigdy nie dążył do stworzenia systemu filozoficznego. Filozofię traktował jako kolekcję problemów, a więc w sposób typowy dla filozofii analitycznej. Wprawdzie preferował aplikacje logiki formalnej do filozofii, ale nie wzbraniał się przed poważnym traktowaniem intuicji potocznych, także zakorzenionych w języku naturalnym. Był typowym przedstawicielem tzw. rekonstrukcjonizmu umiarkowanego, tj. kombinacji, wprawdzie preferującej ściśle metody logiczne, ale uzupełnianej analizami nieformalnymi. Jego praca doktorska o dystybutywnych formach normalnych należy do logiki matematycznej w ścisłym sensie, ale potem skoncentrował się bardziej na tzw. logice filozoficznej, nawet gdy rozwijał tzw. IF-logikę (patrz niżej). Ponadto pracował nad problemami należącymi do wszystkich klasycznych dziedzin filozofii, tj. ontologii, epistemologii i aksjologii (dokładniej metaetyki). Biorąc pod uwagę inny podział, mianowicie wedle filozofii czegoś, zajmował się filozofią języka, filozofią nauki, filozofią matematyki i filozofią logiki. Pisał też prace historyczne o filozofii i logice u Arystotelesa, o interpretacji Kartezjańskiej formuły *cogito ergo sum* czy filozofii matematyki u Kanta (o zainteresowaniu Wittgensteinem już wspominałem). Hintikka był inspirowany w pewien szczególny sposób. Mam na myśli, by tak rzec, inspiracje negatywne, tj. polegające na uznaniu pewnych poglądów za zawierające luki lub błędne. To oczywiście nic nowego w filozofii, ale Hintikka jest paradygmatycznym przypadkiem takiego właśnie uprawiania filozofii. Przykładowo, uznając wielkość i znaczenie Quine’a, nie zgadzał się z nim w dwóch fundamentalnych kwestiach, mianowicie w Quine’owskiej krytyce logiki intensionalnej oraz odrzuceniu dualizmu zdań analitycznych i syntetycznych. Jeśli idzie o Carnapa, wysoko cenił jego prace z zakresu logiki indukcji, ale uważał, że Carnap niepotrzebnie zrezygnował z infinitarnych klas potwierdzeń dla uniwersalnych uogólnień indukcyjnych. Miał wielkie uznanie dla semantycznej definicji prawdy Tarskiego, ale uważał ją za

niewystarczającą. Gdy już uznał, że jakiś ważny pogląd logiczny czy filozoficzny można poprawić lub zastąpić lepszym, podejmował stosowną analizę. W tym też widział możliwość stworzenia czegoś oryginalnego. Był bardzo czuły na punkcie oryginalności i nowości swych poglądów. Pod koniec życia pracował nad hipotezą kontinuum w teorii mnogości. Był przekonany, że można ją udowodnić (klasyczny wynik Gödla-Cohena powiada, że jest ona niezależna od standardowych aksjomatów teorii mnogości). I, jak już wspomniałem, temu zagadnieniu był poświęcony jeden z dwóch odczytów, jakie Hintikka wygłosił tuż przed śmiercią w Helsinkach.

Ramy niniejszego artykułu nie pozwalają na szczegółową prezentację osiągnięć i poglądów Hintikki. Dlatego ograniczam się tylko do pewnych punktów dotyczących logiki i filozofii języka. Początkowo Hintikka kontynuował swe prace w zakresie klasycznej logiki matematycznej. Efektem tego były tzw. zbiory Hintikki, użyteczne narzędzie w badaniach nad różnymi systemami logicznymi, także modalnymi. Zbiory Hintikki z jednej strony prowadzą do drzew stosowanych w sprawdzaniu, czy dana formuła jest twierdzeniem logicznym, czy nie, a z drugiej strony dają się też potraktować jako konstrukcje semantyczne. Najogólniej rzecz ujmując, zbiór Hintikki powstaje przez niesprzeczne rozszerzenie pewnego wyjściowego niesprzecznego zbioru formuł. Od tego już krok do pojęcia świata możliwego. Jakoż w II połowie lat 50-tych XX w. kilku autorów, m.in. właśnie Hintikka, Stig Kanger, Richard Montague i Saul Kripke, wprowadziło pojęcie świata możliwego jako podstawowe narzędzie w semantycznej analizie logiki modalnej. Hintikka stosował je w badaniach w zakresie logiki deontycznej, popularnej w Finlandii za sprawą prac von Wrighta. Największą popularność zdobyła tzw. semantyka Kripkego, najogólniejsza i najwcześniejsza zastosowana (przez samego Kripkego) w dowodach twierdzenia o pełności dla logik modalnych. Niemniej jednak trzeba zaznaczyć, że wymienieni autorzy stworzyli semantykę światów możliwych niezależnie od siebie, przy czym pierwsza publikacja w tej dziedzinie pochodzi od Kangera i ukazała się w 1957 r.

Wymieniłem już książkę Hintikki *Knowledge and Belief. An Introduction to the Logic of Two Notions* (1962). Jest to pierwsza systematyczna monografia w zakresie logiki epistemicznej. Ten typ logiki, należący do rodziny systemów modalnych w szerokim sensie, stwarza poważne problemy z uwagi na intensjonalność kontekstów epistemicznych, np.

„ x wie, że P ”. Logika klasyczna jest czysto ekstensjonalna, tj. jeśli w jakimś kontekście zastąpi się (ograniczam się do logiki zdań) jakieś zdanie, powiedzmy A zdaniem o tej samej wartości logicznej, to wartość logiczna całego kontekstu nie ulega zmianie. Aletyczna logika modalna jest, by tak rzec, niewrażliwa na zastępowanie przez zdania logicznie równoważne. Logika modalna nie ma nawet tego. Jeśli w prawdziwym zdaniu „ x wie, że P ”, gdzie P jest tautologią, zastąpi się P przez inną tautologię, to rezultat może być fałszywy. Dalej, jeśli zdanie „ x wie, że P ” jest prawdziwe oraz Q jest logiczną konsekwencją P , to zdanie „ x wie, że Q ” niekoniecznie jest prawdą. Jest to tzw. problem dedukcyjnego domknięcia kontekstów epistemicznych, podstawowy dla ugruntowana logiki epistemicznej.

Hintikka uważał, że skuteczna konstrukcja logiki epistemicznej wymaga poważnego potraktowania intensjonalności. Nie zgadzał się z podejściem Montague, który starał się zekstensjonalizować intensjonalność. Przy okazji Jaakko ujawnił interesujący szczegół historyczny. Okazuje się bowiem, że Montague pozostawał pod dużym wpływem Tarskiego, który uważał, że semantyka intensjonalna jest po prostu niemożliwa. W rezultacie tzw. semantyka kalifornijska (Tarski i jego uczniowie) opierała się na daleko idącym sceptycyzmie względem ścisłej analizy kontekstów intensjonalnych, tak dużym, że dotyczył także pomysłów Montague. *Nota bene*, ten pogląd Tarskiego był dziedzictwem polskiej tradycji, zwłaszcza filozofii logiki Stanisława Leśniewskiego. Hintikka zmierzał do ogólnej semantycznej teorii intensjonalności. Uważał ją za bardzo istotną, a nawet nieodzowną dla logicznej analizy języka naturalnego. Był zdania, że intensjonalność jest semiotycznym wyróżnikiem mowy codziennej, ale – wbrew tzw. filozofii języka potocznego – optował za aplikacją metod formalnych na użytek teorii naturalnego sposobu mówienia. Była to pewna kombinacja późnej filozofii Wittgensteina i formalistycznej filozofii analitycznej.

Intensjonalność była ważna dla Hintikki z jeszcze jednego powodu. Od połowy lat 70-tych XX w. zaczął rozwijać tzw. epistemologię i metodologię sokratyczną oparta na logicznej teorii pytań dostarczającej kolejnego przykładu intensjonalności. Jego zdaniem właściwa metoda poznawcza, także w nauce, polega na zadawaniu pytań i udzielaniu na nie odpowiedzi, a więc wymaga operowania kontekstami intensjonalnymi. Równoległe z pracą nad tą problematyką Hintikka rozwijał semantykę teoriogrową. W logice klasycznej była ona po prostu

uogólnieniem zbiorów Hintikki, ale Jaakko miał na uwadze znacznie ogólniejszy cel, mianowicie uporanie się z pewnymi osobliwościami kwantyfikacji w języku naturalnym. Uważał np., że angielski kwantyfikator *any* wyraża coś innego niż zwrot *for every*.

Materiał zgromadzony w ramach analizy rozmaitych kwestii semantycznych doprowadził Hintikkę do wniosku, że potrzebna jest całościowa reforma logiki. Odpowiedzią na to miała być tzw. *independence friendly logic* (IF-logika). Nazwa jest metaforyczna i, jak sam Hintikka potem przyznawał, niefortunna. Chodzi o następującą kwestię. Rozważmy formułę „dla każdego x i dla każdego y , Pxy ”. Niech przykładem będzie „dla każdego x , który jest mężczyzną, i dla każdego y , który jest kobietą, x kocha y ”. Wszelako zdanie to może być rozumiane jako „każdy mężczyzna kocha każdą kobietę” lub „każda kobieta kocha każdego mężczyznę”. Sposób rozumienia zależy od tego, czy dziedzina, na której operuje pierwszy kwantyfikator, jest zależna od dziedziny, na której operuje drugi kwantyfikator, czy na odwrót. Standardowa semantyka dla logiki predykatów ignoruje takie zależności. W IF-logice niezależność staje się szczególnym wypadkiem zależności. Aby formalnie zaznaczyć zależność pomiędzy dziedzinami kwantyfikatorów, Hintikka wprowadził specjalny operator zaznaczany przez symbol $/$. Formalny zapis formuły wyżej podanej jako przykład jest następujący: $\forall x/\forall y Pxy$. Tak naprawdę IF-logika winna nazywać się logiką zależnościową w odniesieniu do kwantyfikatorów.

W intencji Hintikki IF-logika jest systemem elementarnym, tj. I rzędu. Nie obowiązuje w niej zasada kompozycyjności, tj. że wartość logiczna wyrażenia złożonego jest funkcją wartości jego składników. Negacja w IF-logice nie jest klasyczna. Hintikka czerpał motywację dla swej IF-logiki z teorii kwantyfikatorów rozgałęzionych, analizy kwantyfikатора *any*, semantyki teoriogrowej i problemu intensjonalności. Przywiązywał do swego pomysłu olbrzymią wagę. Uważał, że jest to właściwy system logiczny I rzędu, a nawet, że zrewolucjonizuje logikę jako taką. Jej ważnym rysem miała być możliwość zdefiniowania pojęcia prawdy wewnątrz arytmetyki opartej na IF-logice (twierdzenie Tarskiego to wyklucza w przypadku standardowej logiki I rzędu), a także dostarczenie narzędzi dla formalizacji intensjonalności, a dalej do stworzenia adekwatnej logicznej teorii języka naturalnego. IF-logika wzbudziła ożywioną dyskusję. Przeważający pogląd traktuje ten system jako równoważny fragmentowi logiki II rzędu (głównie chodzi

o status operatora \wedge) i tym tłumaczy się możliwość zdefiniowania pojęcia prawdy.

Hintikka intensywnie pracował w filozofii języka. Wspomnę o dwóch jego poglądach w tej dziedzinie. Jean van Heijenoort odróżnił logikę jako język i logikę jako rachunek. Hintikka uogólnił te pojęcia, wprowadzając rozróżnienie języka jako rachunku (klasykami byli tutaj Tarski i Carnap) i języka jako uniwersalnego medium (Frege, Wittgenstein). Druga koncepcja neguje odróżnienie języka i metajęzyka. Zdaniem Hintikki nie nadaje się ona jako podstawa teorii modeli we współczesnym rozumieniu. Inaczej ma się sprawa w kontekście koncepcji języka jako rachunku. Jest to zawsze system reinterpretowalny właśnie przez konstrukcję odpowiedniego modelu. Jak już wspomniałem, Hintikka kwestionował sceptycyzm Quine'a w odniesieniu do dychotomii zdań analitycznych i syntetycznych. Interesującym punktem jego koncepcji analityczności jest pogląd, że zdania analityczne zapewniają stabilność systemów językowych.

W ogólności wpływ Hintikki na filozofię współczesną, przede wszystkim analityczną, jest bardzo duży. Po pierwsze i najważniejsze, dzięki wielu ważnym ideom, które zaproponował lub/i rozwinął. Po drugie, ze względu na udział w wykształceniu dużej liczby filozofów, zwłaszcza fińskich. Po trzecie, poprzez działalność organizacyjną i wydawniczą. I, *last but not least*, poprzez jego otwarty i przyjazny stosunek do kolegów z wielu stron świata.